MONETARISERING IN DE HUISHOUDING: EEN HISTORISERENDE BESCHOUWING

KEES DE HOOG EN JOHAN VAN OPHEM

Vooraf

De bijdrage over monetarisering in de huishouding bestaat uit twee artikelen, die afzonderlijk gepubliceerd worden. Dit artikel, het eerste artikel, is algemeen, verkennend en beschouwend van aard. De auteurs wijzen erop dat monetarisering ook in het verleden een rol heeft gespeeld bij de huishoudvoering. Monetarisering kan als een element of een uiting van een levensstijl bezien worden. In het tweede artikel, worden empirische data bij een specifieke onderzoekspopulatie -relatief welgestelden- geanalyseerd op de vraag in hoeverre bij deze categorie sprake is van monetarisering en vervolgens of deze monetarisering een element is van een levensstijl.

Inleiding

De hedendaagse discussie over de rol van de man binnen de huishouding spitst zich op macroniveau toe op de vraag in hoeverre de man bereid en in staat is huishoudelijke taken van de vrouw te verlichten of over te nemen en wel zodanig dat de vrouw volwaardig kan deelnemen aan het maatschappelijk leven. De overheid tracht deze doelstellingen te bereiken door gerichte beleidsmaatregelen te nemen als het bevorderen van buitenshuiswerken van vrouwen, herverdeling van arbeid en ouderschapsverlof. Deze beleidsmaatregelen kunnen gedragsveranderingen bewerkstelligen zoals monetarisering.

Het overheidsbeleid lijkt min of meer succesvol te zijn ten aanzien van de maatschappelijke positie van de vrouw. Hierbij zijn echter wel kanttekeningen te plaatsen. De netto-arbeidsparticipatie van vrouwen is in de periode 1981-1994 met 12 procentpunten toegenomen (1994 42 procent). Bij mannen kan een afname, wellicht een indicatie van de herverdeling van arbeid, met 3 procentpunten worden geconstateerd (1994 70 procent) (CBS en SoZa, 1995). Opvallend is wel dat 19 procent van de vrouwen een voltijdse baan heeft, tegen 64 procent van de mannen. Ook is het opvallend dat een meerderheid van de vrouwen met jonge kinderen (jonger dan 6 jaar) geen betaalde arbeid verricht. Daarnaast blijkt er sprake te zijn van enige veranderingen met betrekking tot de huishoudelijke taken van vrouwen. Deze verandering is zichtbaar in Tabel 1.

Tabel 1 geeft een indicatie van veranderingen op macroniveau met betrekking tot de huishoudelijke taken. Wel dient te worden opgemerkt dat er nauwelijks een herverdeling van huishoudelijke taken is opgetreden, maar dat de vrouw minder uren aan de huishouding is gaan besteden, evenals de man. Een andere aanwijzing voor ver-

Tabel 1 *Huishoudelijke taken naar uren per week bij gehuwden en samenwonenden 1985-1990.*

Werkomstandigheden vrouw	Vrouwen		Mannen	
	1985	1990	1985	1990
Geen betaald werk	48	45	17	16
1-9 uren betaald werk	45	41	14	13
10-29 uren betaald werk	37	34	16	15
30 uren en meer betaald werk	22	19	18	17

Bron: CBS en SoZa, 1995

anderingen binnen de huishouding is het benutten van het ouderschapsverlof. In de periode 1991-1993 heeft 27 procent van de vrouwen dit verlof opgenomen en 11 procent van de mannen. Ook de groei van de kinderopvang -in 1989 36.500 kinderen, in 1993 98.600 kinderen- wijst op veranderingen van huishoudelijke taken (CBS en SoZa, 1995).

Binnen de huishouding kunnen de beleidsdoelstellingen, veranderingen van huishoudelijke taken, via drie strategieën bereikt worden. Deze strategieën zijn: een herverdeling van huishoudelijke taken, het vermijden van huishoudelijke taken en monetarisering van de huishoudelijke taken. In navolging van Vijgen en van Engelsdorp Gastelaars (1988) kan erop worden gewezen dat de variaties in de huishoudelijke strategieën kunnen ook worden gezien als veranderingen in huishoudstijlen of levensstijlen. Een levensstijl kan kortweg worden omschreven als een kenmerkende en als dus herkenbare manier van leven (Ganzeboom, 1988). Een levensstijl uit zich onder andere in een patroon van consumptieve activiteiten en uitgaven.

De monetariseringsstrategie eist enige toelichting. Onder monetarisering kan het uitbesteden van huishoudelijke taken verstaan worden. In onze optiek vallen onder monetarisering niet alleen de bezigheden van de werkster en de klusjesman, maar ook uiteenlopende zaken als de aanschaf van soep in blik, het eten in een restaurant en het gebruik van de wasmachine. Monetarisering is dan vooral ook een vorm van tijd-geld substitutie.

Binnen het monetariserend handelen zijn de volgende hoofdvormen te onderscheiden: uitbesteding van huishoudelijke taken via het inhuren van personeel of diensten, dus ingehuurde dienstverlening, vermindering van de tijd die besteed wordt aan huishoudelijke bezigheden via de aanschaf en het gebruik van apparatuur, kortweg huishoudelijke apparatuur, en via aanschaf en gebruik van voorbewerkte (voedsel)produkten, inclusief buitenshuis eten, anders gezegd geprefabriceerde voeding. In het navolgende gedeelte wordt op deze elementen van monetarisering nader ingegaan.

Monetarisering in perspectief

Monetarisering van de huishoudvoering is niet van recente datum. Monetarisering is

in heden en verleden ook niet alleen en bij uitstek voorbehouden aan een maatschappelijke bovenlaag, waarvan het doen en laten van heer en butler zo prachtig verfilmd is in Engelse televisieseries als 'Bridgeshead revisited' en 'Upstairs downstairs'. Monetarisering lijkt onlosmakelijk verbonden te zijn met het in de vroege Middeleeuwen en waarschijnlijk eerder begonnen specialisatieproces. Dit proces kan worden gezien als de verdwijning van de autarkische huishouding, waarbij we overigens in het midden laten of deze huishouding ook daadwerkelijk heeft bestaan. Het autarkische huishouden als oervorm van het huishouden is meer een wetenschappelijke constructie dan een maatschappelijke realiteit. Le Roy Ladurie (1984) komt bijvoorbeeld in zijn beschrijving van Montaillou, een dorpse samenleving in de 13e eeuw, geen zelfvoorzienende huishoudens tegen. Dit wordt door hem toegeschreven aan de toen reeds aanwezige binnendorpse specialisatie en taakverdeling. Monetarisering verandert in de loop van de tijd van karakter door grote maatschappelijke ontwikkelingen als industrialisatie, technologisering, welvaarts- en welstandsgroei.

Ingehuurde dienstverlening

Uitbesteding van huishoudelijke taken heeft in het verleden veelal plaatsgevonden via het inhuren van personeel. De wijzigingen die zijn opgetreden ten aanzien van dit huispersoneel zijn illustratief voor wat we hebben genoemd de grote maatschappelijke veranderingen. Het (inwonende) dienstmeisje werd in de loop van de 20ste eeuw, zelfs voor de welgestelden, onbetaalbaar. De ontwikkeling is in Tabel 2 gegeven.

Tabel 2 *Het aandeel in de grootte van het huishouden van het inwonend huispersoneel in Nederland voor de periode 1879-1990*

Jaar	Procentueel aandeel	Jaar	Procentueel aandeel
1879	5,9	1930	2,7
1889	5,2	1947	1,3
1899	4,8	1960	0,6
1909	4,0	1971	0,1
1920	3,2	1990	–

Bron: CBS, diverse Volkstellingen: in C.J.M. Corver et al., 1979

Met betrekking tot het huispersoneel en het bijzonder het dienstmeisje bestaan overigens nogal wat misverstanden. De daling van het aantal dienstmeisjes is niet een fenomeen dat eerst en uitsluitend in de jaren vijftig van deze eeuw optrad. De daling vond gedurende de gehele 20ste eeuw plaats, en wellicht zelfs enkele decennia eerder. In de loop van de 19e eeuw heeft het dienstbodenbestand in de huishoudens het hoogtepunt bereikt. Verduin (1972) spreekt in dit verband over de in "de 19e eeuw bekende dienstbodentrek van het platteland naar de steden". Indien de beroepscategorie 'huiselijke diensten' verbonden wordt aan het aantal huishoudens dan

blijkt dat in 1930 ruim 12 procent van de huishoudens huispersoneel in dienst had. In 1947 was dit percentage gedaald tot onder de acht (CBS, 1951). In dit verband is het van belang dat vanaf het eind van de 19e eeuw tot 1925 het Departement van Financiën gegevens heeft verzameld over dienstboden en ander huispersoneel (CBS, 1938). In die periode waren er vijf grondslagen voor de personele belasting (huurwaarde, mobilair, dienstboden, paarden, motorrijtuigen, pleiziervaartuigen en biljarten). Op basis van de derde grondslag vallen binnen het algemene tarief de dienstboden en de huisknecht. Onder het bijzonder tarief vallen onder andere de koetsiers, de huisbewaarders, de jagers en de schippers in dienst van een huishouden. In 1899 betaalde ruim 10 procent van de huishoudens deze belasting, in 1909 ruim 9 procent en in 1920 8 procent (CBS, 1938, eigen berekening). Bij handhaving van de belasting zou, op grond van eigen berekeningen, in 1930 dit percentage ongeveer 7 zijn geweest en in 1950 3,5. Ook uit deze gegevens blijkt de gestage afname van het dienstpersoneel gedurende de gehele twintigste eeuw. Ook zij opgemerkt dat van de 134.693 welgestelde huishoudens in 1924 83 procent een dienstbode of een huisknecht had, 13 procent twee, 3 procent drie. Ruim duizend welgestelden hadden vier of meer personeelsleden in huiselijke dienst waarover belasting werd betaald, een deftig bestaan van weinigen in de 20ste eeuw.

In het nabije verleden is deze vorm van monetarisering (ingehuurde dienstverlening) ook van betekenis geweest voor de emancipatie. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een recent artikel van Westerbeek en Brinkgreve (1994), waarin het emancipatieproces van academische vrouwen wordt beschreven. De oudere generatie academische vrouwen bleek, vooral door de aanwezigheid van huispersoneel, loopbaan en huiselijke verzorging goed te kunnen combineren. Andere tamelijk willekeurige voorbeelden van monetarisering door ingehuurd personeel en dienstverlening in het verleden zijn: de waterstokerij (verdrongen door de boiler en de geiser), de wasserij (vooral verdrongen door de wasmachine, en in mindere mate door de wasserette), de huis-aan-huis bediening van melkboer, bakker, slager en kruidenier (slechts in beperkte mate vervangen door de winkel-aan-huis die mede belemmerd wordt door de gewijzigde openingstijden van de huishoudens), de huisschilder en de timmerman (vervangen door de huisman-doe-het-zelver, en veel minder door de klusjesman), de naaister (niet alleen vervangen door de naaimachine, maar bovenal door gewijzigde opvattingen over kleding en kledingherstel).

Monetarisering vond in deze vorm niet alleen in ruime mate plaats in de huishoudens van de welgestelden. Ook de financiële middengroeperingen (van middenstander tot onderwijzer) konden zich dienstpersoneel veroorloven. Anderzijds was monetarisering bij de omvangrijke arbeidersklasse in veel gevallen beperkt tot de dienstverlening van de bezorgende melkboer, bakker, slager en kruidenier. We kunnen er derhalve op wijzen dat monetarisering via uitbesteding haar historische wortels kent.

Huishoudelijke apparatuur

Naast deze vorm van monetarisering, uitbesteding via dienstverlening, kenden we in het verleden ook, zij het minder omvangrijk dan nu het geval is, de beide andere

belangrijke vormen van monetarisering, namelijk via huishoudelijke apparatuur en geprefabriceerd voedsel. Terpstra (1994) wijst ten aanzien van de huishoudelijke apparatuur op het weefgetouw en de pottenbakkersschijf in het oude Egypte. Hij noemt de heteluchtverwarming bij de Romeinen en hij wijst op de huishoudelijke textielwasmachine van 1767. Een versnelling in de mogelijkheden van de huishoudelijke apparatuur treedt rond de eeuwwisseling op. Deze versnelling wordt vooral toegeschreven aan de uitvinding van de elektromotor en de elektrische krachtcentrale. Hierdoor wordt het mogelijk de handaandrijving te vervangen (Terpstra, 1994).

Gesteld kan worden dat de opkomst van de huishoudelijke apparatuur voor een belangrijk deel samengaat met de neergang van bepaalde vormen van huishoudelijke dienstverlening (Gershuny, 1978). Dit blijkt uit het volgende voorbeeld. De verdwijning van de wasserij aan huis heeft het huishouden niet teruggeworpen op handwas met borstel en wasbord, maar op uiteindelijk de massale aanschaf van de wasmachine.

In Tabel 3 wordt het bezit van een aantal -in aanleg tijdbesparende- apparaten in de hedendaagse Nederlandse huishoudens gegeven.

Uit deze tabel blijkt dat de koelkast en de wasmachine tot de standaardgoederen van de huishouding zijn gaan behoren. Maar ook blijkt dat sommige apparaten een lage penetratiegraad hebben in de huishouding. Dit kan een indicatie zijn voor een variatie in de levensstijl.

Tabel 3 *Het bezit van enkele apparaten in huishoudens voor de periode 1987-1991 in procenten, Nederland*

Consumptiegoederen	1987	1989	1991
Koelkast		98	97
Diepvriezer	47	49	54
Magnetron	2	9	22
Vaatwasmachine	8	9	11
Wasmachine	89		
Wasdroger	16	21	27
Elektrische naaimachine	66	65	62

Bron: CBS, 1994

In Tabel 4 zijn gegevens opgenomen over het bezit en het gebruik van een aantal huishoudelijke apparaten bij een specifieke onderzoekspopulatie. Door het bezit en het gebruik aan elkaar te relateren is het overbodigheidspercentage berekend. Hieruit blijkt dat er bij bepaalde apparaten zeker geen sprake is van een optimaal gebruik.

Tabel 4 *De aanwezigheid van een aantal huishoudelijke apparaten binnen de huishouding van relatief welgestelden in procenten, 1992 (n=224)*

Apparaat	Aanwezig	Niet in gebruik	Overbodigheids-percentage in %
Vaatwasmachine	69 (NL 11)	2	3
Magnetron	68 (NL 22)	3	4
Diepvriezer	63 (NL 54)	2	3
Keukenmachine	62	16	26
Espresso	33	13	39
Elektrische blikopener	20	9	45
Elektrisch mes	19	11	58
IJsmachine	13	8	62
Pastamachine	6	4	67

Geprefabriceerde voeding

De derde vorm van monetarisering, het gebruik van geprefabriceerde voeding, kent ook eveneens haar historische wortels. Het verduurzamen van voedsel vond aanvankelijk vooral binnen huishoudens plaats. De klassieke conserveringsmethoden zijn: inzouten, konfijten, indampen, drogen, roken, azijn of alcohol toevoegen, het onder vet zetten en later het wecken (het Napoleontische leger maakte in het begin van de 19e eeuw gebruik van een voorloper van de 'weck'-methode, omstreeks 1900 kwam de firma Weck met een dergelijk apparaat voor huishoudelijk gebruik op de markt) (Jobse-van Putten, 1989).

Conserveren was in het verleden vooral gericht op het streven naar autarkie of zelfvoorziening van huishoudens (Jobse-van Putten, 1989), en kan niet als een pure vorm van monetarisering worden gezien. Toch hebben zich juist op dit gebied ingrijpende veranderingen voltrokken, die uiteindelijk wel degelijk tot monetarisering hebben geleid.

Een van belangrijkste ontwikkelingen was de ontdekking van het diepvriezen. Tegen het einde van de 19e eeuw werd bij transcontinentale zeetransporten deze methode voor het eerst gebruikt. In de jaren 50 huurden sommige particulieren diepvriesruimte in pakhuizen. Eind jaren 50, begin jaren 60 kwam de diepvrieskist in zwang bij de huishoudens (Jobse-van Putten, 1989). Monetarisering kon plaatsvinden toen leveranciers op grote schaal diepvriesprodukten en andere kant-en-klaar produkten gingen aanbieden. Deze industrialisering, het conserveren buiten huishoudens, heeft geleid tot monetarisering.

Monetarisering via voedsel wordt overigens niet alleen bewerkstelligd door conservering. De verwetenschappelijking van de produktie, de toename en de aard van de distributie, de industriële bereiding en de bewaar- en de verpakkingstechnieken

hebben een mondiale voedselindustrie doen ontstaan (Mennell et al., 1993). Gemaksvoedsel is in het hedendaagse huisgezin niet meer weg te denken (de Hoog en van Ophem, 1994). Daarnaast blijken ook sociale veranderingen deze vorm van monetarisering te beïnvloeden. Van Otterloo (1990) wijst op de gewijzigde Nederlandse keuken door de toename van het buitenshuis werken van de (gehuwde) vrouwen, maar ook op gewijzigde recreatiepatronen zoals buitenlandse vakanties en op de culinaire betekenis van de migrantenkeuken. Monetarisering loopt dan niet alleen via industriële processen, maar ook van afhaal-Chinees en MacDonald's tot traiteur en tweesterrenrestaurant.

Conclusies

Wij kunnen concluderen dat de drie hoofdvormen van monetarisering, die we elementen en uitingen van een levensstijl achten, ook in het verleden bij de huishoudvoering een rol hebben gespeeld. Daarbij kan worden opgemerkt dat er in vergelijking met het verleden verschuivingen zijn opgetreden in de vormen van ingehuurde dienstverlening. Het dienstpersoneel is vervangen door onder andere de werkster en door dienstverlening via instellingen. Bij de monetarisering via huishoudelijke apparatuur kan worden vastgesteld dat de penetratie van in aanleg tijdbesparende apparaten in hedendaagse huishoudens hoog is. De monetarisering via geprefabriceerde voeding is aanzienlijk toegenomen. Dit betekent dat monetarisering een belangrijke rol speelt bij de huishoudvoering. Naar onze mening betekent dit ook dat monetarisering van betekenis is bij analyses van de huishoudvoering en ook bij onderzoek naar levensstijlen. In het tweede artikel wordt via een empirische analyse bij een populatie van relatief welgestelden hier nader op ingegaan.

Abstract

In this paper the authors give a short historic view of three main strategies used by households to reduce the tasks and the activities of their members. These strategies are: sourcing out of tasks and activities through servants and other services, using time-saving equipment and using prefabricated food and food products. In all three cases time is substituted for money, goods and services. We call this process monetarization. It is hypothesed that monetarization can be seen as an element of a lifestyle, not only in the past but also in today's society.

Literatuurlijst

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (1938). *Jaarcijfers voor Nederland.* N.V. Drukkerij Albani, s-Gravenhage.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (1951). *Statistisch Zakboek 1950.* W. de Haan N.V., Utrecht.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (1994). *Statistisch Jaarboek 1994.* SDU, Den Haag.

Centraal Bureau voor de Statistiek en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (CBS en SoZa) (1995). *Women in the Netherlands 1995, facts and figures.* Den Haag.

Corver, C.J.M., A.M. van der Heiden, C. de Hoog en L.Th. van Leeuwen (1979). *Huishouden, huwelijk en gezin, monografieën volkstelling 1971.* Staatuitgeverij, 's-Gravenhage.

Ganzeboom, H. (1988). *Leefstijlen in Nederland, een verkennende studie.* S.C.P., Rijswijk.

Gershuny, J. (1978). *After industrial society. The emerging self-service economy.* Macmillan Press Ltd., London.

De Hoog, C. en J.A.C. van Ophem (1994). Monetarisering, voeding en voedsel. In : Y.K. van Dam, C. de Hoog en J.A.C. van Ophem (red.) *Eten in de jaren negentig, reflecties op gemaksvoeding.* Landbouwuniversiteit/Eburon, Wageningen/Delft.

Jobse-van Putten, J. (1989). *Van pekelvat tot diepvrieskist.* P.J. Meertens-Instituut, Amsterdam.

Mennell, S., A Murcott and A.H. van Otterloo (1993). *The sociology of food: eating, diet and culture.* Sage Publications, London.

van Otterloo, A.H. (1990). *Eten en eetlust in Nederland. Een historisch-sociologische studie.* Bert Bakker, Amsterdam.

le Roy Ladurie, E. (1984). *Montaillou, een kettersdorp in de Pyreneën.* Bert Bakker, Amsterdam.

Terpstra, M.J. (1994). *Duurzame verzorging als technologische uitdaging.* Landbouwuniversiteit, Wageningen.

Verduin, J.A. (1972). *Bestaanswijze en huwelijks- en voortplantingspatronen in het negentiende eeuwse Drentse zandgebied.* Van Gorcum en Comp. N.V., Dr. H.J. Prakke en H.M.G. Prakke, Assen.

Vijgen, J. en R. van Engelsdorp Gastelaars (1986). *Stedelijke bevolkingskategorieën in opkomst.* Nederlandse Geografische Studies 22, Amsterdam.

Westerbeek, J. en Ch. Brinkgreve (1994). Van moeder op dochter. Academische moeders en hun dochters over de combinatie van werk en gezin. In: Ch. Brinkgreve, B. Kruithof, B. van Stolk en G. de Vries (red.) *Overdragen en erfenissen. Over sociale erfenissen.* Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, 21, 100-120.

Auteurs

Dr Kees de Hoog en Dr Johan van Ophem zijn verbonden aan de Vakgroep Huishoudstudies van de Landbouwuniversiteit Wageningen, postbus 8060, 6700 DA Wageningen.

MONETARISERING IN DE HUISHOUDING: EEN ANALYSE VAN DE HUISHOUDVOERING VAN RELATIEF WELGESTELDEN.

JOHAN VAN OPHEM EN KEES DE HOOG

Probleemstelling en onderzoeksopzet

In het eerste artikel over monetarisering is een korte historische schets gegeven van de monetarisering door privé-huishoudens in Nederland. We hebben geconstateerd dat het zinvol is om de hypothese te formuleren dat monetarisering een element en uiting kan zijn van een levensstijl. In het empirisch onderzoek wordt de vraag gesteld in hoeverre er sprake is van monetarisering onder relatief welgestelden in Nederland en in hoeverre er sprake is van een bepaalde levensstijl bij deze monetarisering. Voor deze populatie is gekozen omdat verondersteld kan worden dat relatief welgestelden weinig of geen belemmeringen ondervinden om gewenste gedragingen te realiseren. Dit sluit echter niet uit dat andere inkomenscategorieën ook kunnen monetariseren.